

Kultura zaborava - post scriptum

PIŠE: LATINKA PEROVIĆ

Tekst pod naslovom „Kultura zaborava“ objavljen je na stranicama beogradskog *Ekonomist magazina* 9. maja 2005. godine. Povod mu je bila destogodišnjica smrti Milovana Đilasa, ali je zapravo proizašao iz nastojanja Centra „Milovan Đilas“ – kojeg je doslovno oličavao jedan od najboljih poznavalaca dela Milovana Đilasa i njegov lični prijatelj, literatni Desimir Tošić – da dela Milovana Đilasa počnu da se objavljuju, proučavaju i tumače i u našoj sredini. Bio je to izraz nepristajanja na zaborav, ali i na političko i ideološko pojednostavljivanje jedne od najznačajnijih ličnosti u istoriji misli i kulture južnoslovenskih naroda.

U veoma uskom krugu oko Centra odnos prema Milovanu Đilasu i poslednjim godinama njegovog života, a posle smrti prema njegovom delu, smatran je važnim pokazateljem intelektualne i političke zrelosti naše sredine da razume istorijsko vreme na prelazu XX u XI vek i definiše svoju orijentaciju u skladu sa duhom tog vremena. Za Desimira Tošića koji se posle pedesetgodišnje emigracije vratio u zemlju, bilo je, na primer, indikativno da ni vlast ni opozicija nisu osećali potrebu da se „u trenucima promena koje su se valjale još od 1986, obrate Milovanu Đilasu za mišljenje i savet, da ga pozovu da učestvuje neposrednije u raspletu državne i, posebno nacionalne srpske i jugoslovenske krize“. Kao i da je vlast tek 1990, dopustila da se objavljuju njegove knjige koje su već davno objavljene u svetu, i od kojih su neke, kao *Nova klasa*, već bile kulturne. Pogotovo je bio indikativan odnos opozicije prema Milovanu Đilasu: samo ga je jedna opoziciona stranka pozvala da prisustvuje njenoj osnivačkoj skupštini, i to uz prekor. Kakvu alternativu ukidanju političkog monopola Komunističke partije nagoveštava takav odnos prema Milovanu Đilasu?

U suštini, Milovan Đilas je – i kad više nije bilo Tita, ni Komunističke partije, ni Sovjetskog Saveza – nastavio da živi, to jest da misli, u osami. Posmatrao je promene koje su posle 1989. godine zahvatile svet, ali se ponovo, kao i ranih pedesetih godina XX veka, našao u diskusiji više „sa samim sobom nego sa ostalima“. Oglašavao se, jer nikada nije pristao na intelektualnu smrt, ali bez pretenzije i bez iluzije da može da utiče. Ako ga je sve do svog kolapsa zaokupljivao komunizam, njegova je preokupacija posle 1983. godine postao *haos antikomunizma*.

Milovan Đilas se nije dao upotrebiti, ali ne samo zbog snažnog osećanja časti. *Intelektualni revolucionar*, kako je sebe video, on je ostao kritičan prema postkomunističkom dobu, naročito svestan snage istorijske inercije koja čini da se sve, svesno i nesvesno, menja, da se ne bi ništa promenilo: „Ja, u stvari, nijesam bio, niti sam danas antikomunista u hladnoratovskom, ideologizovanom smislu: ja sam, jednostavno, kritičar komunizma, bez ogorčenja i mržnje“.

Odbacujući nacionalizam kao alternativu komunizmu, Milovan Đilas je iz svoje intelektualne osame podsećao: „Ne postoji nebeski narod“. To je od polovine osamdesetih godina, kada se pod vidom oslobađanja od komunističkog totalitarizma govorilo jednim glasom, *glasom naroda*, bilo rizično. Ali, za razliku od drugih kritičara komunizma u svojoj sredini, Milovan Đilas je već odavno živeo onako kako je mislio: kao autonomna ličnost koja se otela ideologiji i našla, najpre neosveščeno, a zatim svesno, na tragu alternative, podjednako kritična prema komunizmu i nacionalizmu. Za njega koji je ranih pedesetih godina odbio da laže „za svoju partiju“ bilo je prirodno da 1990, kaže: „Neću da lažem za svoj narod“.

Po tome je Milovan Đilas jedinstven. Bilo je potrebno da istorija opiše svoj puni krug - diktatura, revolucija, komunizam, antikomunizam - da i Milovan Đilas dođe na svoju suštinu. U različitom odnosu prema njegovoj ulozi u komunističkom pokretu južno-slovenskih naroda, pa i međunarodnom komunističkom pokretu, ogleda se različito razumevanje same te suštine.

U savremenom srpskom društvu koje je još ideologizovano, u raljama antikomunizma i nacionalizma, Milovan Đilas se još ne vidi, pre svega kao neko ko je rano nagovestio alternativu ne samo komunističkom društvu, nego i društvu koje je u jednoj istorijskoj epohi iznedrilo komunizam kao efikasnu alternativu. Za savremenike, taj nagoveštaj je viđen kao čin lične pobune: veličina žrtve zaklonila je i još uvek zaklanja sadržaj ideja. Za istoričare, Milovan Đilas je važno poglavlje istorije jednog dugog i dramatičnog procesa od univerzalnog značaja. Bez rekonstrukcije tog procesa svaki pokušaj ocene pojave Milovana Đilasa vodi u istorijsku i teorijsku improvizaciju.

O Milovanu Đilasu je mnogo pisano, a i on sam je mnogo pisao. Uz mnoga sporna pitanja postoji jedno od kome već više od pola veka vlada nepodeljena saglasnost između njega i brojnih autora o njemu. Sukob Staljina sa Titom 1948. godine uzima se kao daleki nagoveštaj alternative ideološkom i političkom monopolu komunističke partije. „Bio sam“, kaže Đilas, 'staljinist' - kako su komunisti u to vreme bili. I da nije bilo sukoba sa Sovjetskim Savezom, ja bih ostao staljinist sve to XX kongresa partije (SSSR)“. To jest, do 'tajnog referata' N.S. Hruščova, koji je razobličavao Staljinov kult i zločine koji su u njegovoj senci počinjeni. Te dve pobune su povezane. Dobar poznavalac jugoslovenskih prostora i dela Milovana Đilasa, američki publicista S.L. Sulzberger 1968. godine je pisao: „Jedina pobuna protiv Staljina bila je Titova, a jedina ozbiljna pobuna protiv Tita bila je Đilasova“.

U suženoj političkoj, pa i istorijskoj perspektivi gubi se iz vida da su se 1948, odnosno 1954. godi-

ne, unutar komunističkog pokreta otvorile podele koje su starije od komunističke ideologije i koje i samu tu ideologiju objašnjavaju. U tom smislu ima se šta naučiti od istoričnog Milovana Đilasa. „Sa stanovišta vlasti“, pisao je, „Tito je bio u pravu. Sa stanovišta ideje, ja sam bio više u pravu. Jesam odstupio od partijskih normi koje su vladale, ali mislim da je Tito odstupio od ideje. U ideji komunističkog, sem diktature ima i drugih strana - a ideja je humanitarna, osobađajuća, sveljudska, inače u komunizmu ne bi bilo jeresi“.

Sukob između Milovana Đilasa i Josipa Broza Tita izražava jednu temeljnu protivurečnost društva kakvo je bilo jugoslovensko posle Drugog svet-skog rata: siromašno, bez demokratskih tradicija, sa prigušenim nacionalizmima. Kako u takvom društvu uspostaviti sklad između potrebe razvoja i principa slobode? Posebno, kako to učiniti u blokovski podeljenom svetu, u hladnom ratu?

Sovjetski Savez je, sve do pomirenja sa Jugoslavijom 1956. godine, i Tita i Đilasa video kao svoje ideološke protivnike. A zatim je Titov odnos prema Đilasu podignut na nivo merila za procenu Titove ideološke pravovernosti, uz imanentne vojne i političke pretenzije.

Zapad je bio zainteresovan za širenje pukotine koju je u komunističkom monolitu stvorio sukob Staljina i Tita. Podržavao je Đilasovu kritiku komunističke ideologije i trasiranje liberalne alternative u Jugoslaviji. U isto vreme, u Titu je video činioca mira i nosioca emancipacije jedne balkanske države. Jednom rečju, to je pragmatizam. Ili, kako je to rečeno u jednoj od najboljih studija o Milovanu Đilasu, koju je objavila Crnogorska akademija nauka i umjetnosti - „Tito je za njih bio neuporedivo važniji od Đilasa“. Ta se percepcija ovih dveju ličnosti nije do danas promenila. Njihova težišta su različita. Sa stanovišta pragme, ona su više kompatibilna nego suprotna. Čoveku su potrebni i razvoj i sloboda, to jest društvo koje omogućuje i jedno i drugo.